

ДО СТОРІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ СТЕФАНА БАНАХА. ШТРИХИ БІОГРАФІЇ

А.М. ПЛІЧКО

ABSTRACT. A. Plichko, *To centenary of Stefan Banach's birthday. Features of biography*, Math. Stud. **2** (1993) 5–9.

A sketch of S. Banach's biography is presented.

БІОГРАФІЯ. Один з найбільших математиків ХХ ст. Стефан Банах народився 30 березня 1892 року у Кракові. Не всі деталі його дитинства відомі, й інколи різні джерела подають різну інформацію. Батько, Стефан Гречек, походив з гуралів містечка Йорданова і служив інженером Краківського залізничного управління. Мати, Катажина Банах, походила з бідної гуральської родини. Здається, будучи нешлюбною дитиною, після народження залишений батьками на виховання пралі (за іншими джерелами – власниці великого прального закладу) М. Пухальській. (За іншими даними, праля мала прізвище Банах і мешкала на вул. Гродзькій, буд. 70 або 71). Із своїми батьками С. Банах зв'язків не підтримував. Навчався у 4-й Краківській гімназії св. Анни; за одними даними добре, за іншими – погано. Його першим учителем математики у гімназії був Каміл Крафт. З 15 років Банах давав уроки математики; читав в оригіналі книгу [24]. У 1910 р. він, закінчивши гімназію, недовгий час працював продавцем однієї краківської книгарні, відвідуючи лекції проф. Заремби в Ягелонському університеті. Потім вступив на факультет інженерії Львівської політехніки, де склав іспит за два роки навчання. З початком 1-ї світової війни Банах повертається до Кракова, де разом зі своїми ровесниками О. Нікодимом та В. Вількошом самостійно займається математикою, лише час від часу відвідуючи лекції в університеті. Після випадкової зустрічі з Г. Штейнгаузом у 1916 р. Банах розпочав систематичну наукову працю під його керівництвом. Разом з Г. Штейнгаузом у 1917 р. виконав, а у 1919 р. опублікував свою першу наукову роботу про збіжність у середньому рядів Фур'є. З ініціативи Г. Штейнгауза, 1920 року проф. Ломницький запропонував Банаху посаду асистента своєї кафедри у Львівській політехніці, хоча той не мав закінченої вищої освіти. Одружився С. Банах у 1920 р. Докторську працю (опубліковану в [1]) подав до захисту в червні 1920 р. і захистив 1921 р.

у Львові. У 1922 р. відбулась габілітація Банаха (праця [3]). Цікаво, що вона не зразу була затверджена відповідним міністерством, бо написана французькою мовою (вимагалось польською). Через кілька місяців по габілітації Банах отримує звання доцента, переходить працювати на посаду надзвичайного професора Львівського університету і поселяється в університетському будинку на вул. св. Миколая (тепер Грушевського). Пізніше мешкав на Супінського 11 (тепер Коцюбинського), св. Яцка 22 (тепер Архипенка), Зиблікевича 23 (тепер Франка) та Дверницького 12 (тепер Свенціцького). У 1927 р. Банах отримує звання звичайного професора і стає завідуючим кафедрою. У 1933/34 н.р. був деканом математично-природничого факультету.

Друга світова війна застає родину Банахів у Ворохті на відпочинку. Після вступу радянських військ до Львова Банах стає деканом новоутвореного фізико-математичного факультету Львівського університету, а трохи пізніше ще й завідуючим Львівським відділом функціонального аналізу Інституту математики АН УРСР, співробітниками якого були С. Мазур, В. Орліч, Ю. Шаудер. Після приходу до Львова німців Банах працює донором при виготовленні протитифозної вакцини у бактеріологічному інституті проф. Львівського університету Р. Вайгеля. Музей Львівського університету зберігає фотокопію свідчень С. Банаха прокуратурі про процес донорства; він для нього був неприємним і завдавав шкоди здоров'ю. За іншими свідченнями Вайгель, взявши Банаха в інститут, врятував його від репресій. Звичайно, політика й пропаганда наклали на історію з інститутом Вайгеля відбиток, і до свідчень у цій справі потрібно ставитись обережно. Кілька тижнів Банах провів у в'язниці у зв'язку з підозрою в причетності до контрабанди німецьких марок. Після вступу радянських військ до Львова Банах продовжив працю завідуючого кафедрою математичного аналізу Львівського університету, одночасно завідуючи кафедрою теоретичної механіки Львівської політехніки; отримав запрошення на роботу до Краківського університету. Проте скоро захворів на рак легенів. Лікування у Києві та Москві не допомогло і 31 серпня 1945 року Банах помер. Похований 3 вересня на Личаківському цвинтарі.

РОБОТА У ЛЬВІВСЬКОМУ ВІДДІЛЕННІ ПОЛЬСЬКОГО МАТЕМАТИЧНОГО ТОВАРИСТВА ТА ІНШИХ НАУКОВИХ ТОВАРИСТВАХ. Стефан Банах був серед засновників 2 квітня 1919 року Польського математичного товариства у Кракові та Львівського відділення цього товариства 1921 року; брав активну участь у регулярних засіданнях відділення. У 1932-36 роках він виконував обов'язки віце-президента Польського математичного товариства, а у 1933-36 рр. – голови Львівського відділення; у квітні 1939 року обраний президентом Польського математичного товариства, залишаючись ним до смерті.

С. Банах був членом оргкомітету 1-го Польського математичного з'їзду у Львові у вересні 1927 р.; виступав з пленарною доповіддю та керував секцією теорії функцій дійсної змінної на 2-му з'їзді у вересні 1931 р. у Вільнюсі. Кілька разів доповідав на Варшавському відділенні Польського математичного товариства.

З 1923 р. Банах стає звичайним, а з 1927 р. – дійсним членом Львівського наукового товариства. Він був також членом Польського товариства природників ім. Коперніка у Львові та Варшавського наукового товариства.

Міжнародні зв'язки. С. Банах брав активну участь у світовому математичному житті. У 1924-25 н.р. здійснив наукову поїздку до Парижа, виступав з доповіддю на 1-му Конгресі математиків слов'янських країн у Варшаві (1929), був віце-головою секції теорії функцій дійсної змінної та виступав з науковими повідомленнями на Міжнародному математичному конгресі в Болоньї (1928 р.), мав пленарну доповідь на Конгресі в Осло (1936 р.).

У 1939-41 рр. Банах робив наукові візити до Києва, Москви, Одеси, Тбілісі; зокрема у червні 1940 р. бере участь у конференції з теорії аналітичних функцій та функціонального аналізу в Києві.

У міжвоєнний період Львів відвідувало багато відомих математиків; серед них П. Александров, Н. Барі, Г. Біркгоф, М. Боголюбов, Е. Борель, М. Крейн, А. Лебег, М. Лузін, Л. Люстерник, К. Менгер, Д. Меньшов, П. Монтель, Дж. фон Нейман, А. Оффорд, С. Соболев, М. Стоун, С. Стоїлов, М. Фреше, Е. Цермело.

ПУБЛІКАЦІЇ. УЧНІ. Практично всі оригінальні праці Банаха зібрано в [11]; там же міститься список публікацій. Додамо до нього кілька зауважень. У невеличкій замітці [5] біля назви не вказано авторів. Мабуть, авторами можна вважати всіх математиків, згаданих у ній. Там, зокрема, вказано, що проблему 123 (Штейнгауза) з [25] розв'язав Банах, і наведене доведення. У список з [11] не потрапив анонс [2], передмова [6], стаття пропагандистського характеру [7], переклад [5]. Праці [8] та [9] ідентичні; [8] містить повний український переклад. Тези багатьох доповідей Банаха на засіданнях Львівського та Варшавського відділень Польського математичного товариства опубліковані в часописі "Annales de la Société Polonaise de Mathématique" за відповідні роки. У списку публікацій Банаха з [16] наводиться стаття [10], якої нам знайти не вдалося. Багато праць львівських математиків було підготовлено до друку в "Наукових записках" університету як перед німецько-радянською війною, так і зразу по війні. Скоріше всього, вони загубились.

Учнями Банаха були такі відомі математики, як С. Мазур, В. Орліч, М. Айдельгайт та інші. На початку 1941 р. в аспірантуру до Банаха вступили А. Алексевиц, М. Гартваген, З. Загорський та М. Скальський. Алексевиц та Загорський після війни активно працювали в математиці; доля двох інших нам не відома.

ОСОБИСТІТЬ. БАНАХ І ПОЛІТИКА. Спогади Г. Штейнгауза про С. Банаха [19] вже стали класичними, і до них ми можемо додати небагато. З архівних матеріалів бачимо [23], що Банахам хронічно не вистачало грошей, так що С. Банах хотів навіть взяти з університету кошти, які йому, як і кожному професорові, призначались на похорон. Банах любив відвідувати кав'ярню "Рома" (тепер "Академічна"), а згодом "Шкоцьку" (тепер бар "Десертний") на пр. Шевченка та кафе п. Телічкової (тепер магазин "Прогрес" на вул. Шевченка); докладніше про це див. [25].

Г. Штейнгауз писав, що Банах не дуже цікавився політикою, проте добре розумів політичні ситуації, в яких йому доводилось знаходитись. Судячи з усього, Банах акцептував, якщо це йому та його оточенню не шкодило, політичну ситуацію такою, якою вона була. Будучи лояльним громадянином Польщі, після вересня 1939 стає таким же лояльним громадянином СРСР. Йо-

го 15 грудня 1940 р. навіть "обирають" депутатом міськради, де Банах керував культурно-освітньою роботою. Після вступу радянських військ до Львова 1944 р. бере активну участь у політичному житті [22], судячи з [14,21] знайомиться з письменником-фантастом, агентом НКВС, В.Бєляєвим. У березні 1945 р. Банах був членом президії на Всеслов'янському антифашистському конгресі у Софії і виголошував там промову. Зрозуміло, що до свідчень, пов'язаних з політикою, потрібно ставитись обережно.

ВШАНУВАННЯ. 17 червня 1924 р. Банаха обрано членом-кореспондентом Польської Академії Знань, де він був заступником голови математичного комітету. В 1930 році Банах отримує наукову нагороду м. Львова ім. проф. Б. Дибовського з математично-природничої галузі, а в 1939 р. – велику премію Польської Академії Знань. Зараз іменем Банаха названий Міжнародний математичний центр у Варшаві, вулиці Варшави, Вроцлава, Львова. До 100-річчя з дня його народження у Львові відбулась міжнародна математична конференція; на корпусі Львівського університету відкрито пам'ятну дошку. У бібліографії ми наводимо, крім цитованих, ще кілька публікацій про Банаха. Відзначимо також, що йому присвячена значна частина часописів "Colloquium Mathematicum", 1948, Т.1 та "Wiadomości Matematyczne", 1961, Т.4, N.3.

Автор висловлює вдячність Х.Й. Кучмінський за цікаву інформацію.

ЦИТОВАНІ ПУБЛІКАЦІЇ С.БАНАХА

1. Sur les operations dans les ensembles abstraits et leur application aux equations integrales // Fundamenta Math. 1922. V.3. P.133–181.
2. O problemie miary // Sprawozdania Tow. Nauk. we Lwowie. 1922. V.2. S.106-108.
3. Sur le problème de la mesure // Fundamenta Math. 1923. V.4 P.7-33.
4. О мере Хаара // Успехи мат. наук. 1936. Т.2. С.161–168. [Переклад з книги Сакса].
5. Z topologii // Mathesis Polska. 1938. V.11. S.26–28.
6. Przedmowa // W ks.: Colerus E. Od tabliczki do różniczki. Matematyka dla wszystkich. Lwów: Państwowe wydawnictwo książek szkolnych. 1938. S.5-6.
7. Uczni polscy zamordowani przez hitlerowców. Antoni Lomnicki –Włodzimierz Stożek // Czerwony Sztandar, Lwów. 1944. N.87
8. Sur la mesure dans les corps independants // Збірник праць Ін-ту математики АН УРСР. 1947. N.8. С.81-90.
9. On measure in independent fields (edited by S.Hartman) // Studia Math. 1948. V.10. P.159-177.
10. Характеристичні властивості множин другої категорії // Записки фізико-математичного факультету Львівського держ. університету.
11. Oeuvres. Warszawa: PWN, Т.1. 1967; Т.2. 1979.

НЕКРОЛОГИ Й БІОГРАФІЇ

12. Stożek W. Przyznanie nagrody naukowej miasta Lwowa // Parametr, Warszawa-Poznań. 1930. V.1, zesz.9–10. S.365–366.
13. Степан Степанович Банах [некролог] // Вільна Україна, Львів. 1945. 2 вересня.
14. Bielajew W. Professor Stefan Banach // Czerwony Sztandar, Lwów. 1944, N.174.
15. Ulam S. Stefan Banach.1892-1945 // Bull. Amer.Math. Soc. 1946. V.52, N.7. P.600-603.

16. Стефан Банах. Некролог // Успехи мат. наук. 1946. Т.1, N.3-4. С.13-16.
17. С.С.Банах [Некролог] // Збірник праць ін-ту математики АН УРСР. 1947, N.8. С.7-11.
18. Гнеденко Б.В. Стефан Банах // Наукові записки ЛДУ. Сер. фіз.-мат. 1947. Т.5, вип.1. С.5-9.
19. Steinhaus H. Stefan Banach // Studia Math. 1963. V.1, ser.spec. P.7-15.
20. Biogramy uczonych polskich. III.-Ossolineum, 1986.

ІНША БІБЛІОГРАФІЯ

21. Bielajew W. Uczeni płona na stosach // Czerwony Sztandar, Lwów. 1944, N.174.
22. Czerwony Sztandar, Lwów. 1944, N.13; 1945, N.40.
23. Львівський обл. архів. Ф.26, оп.5, спр.58.
24. Tannery J. Introduction á la Théorie des Fonctions d'une variable.-Paris: Hermann, t.1. 1904; t.2. 1910.
25. The Scottish Book, Ed. by R.D.Mauldin.-Boston e.a.: Birkhäuser. 1981.
26. Żyliński E. Lwowski naukowy kolektyw matematyków // Czerwony Sztandar, Lwów. 1945, N.3.

Institute of Applied Problems of Mechanics and Mathematics, Naukova 3b, Lviv, 290601, Ukraine

Надійшло 8.12.1992